

האמנם קטעו לוחמי בר כוכבא את אצבעותיהם ? – עיון מחודש במבחני הכניסה לצבאו של בר כוכבא – מאת ד"ר חגי עמיצור

במאה השנייה לספירה, בין השנים 132 – 135 לספירה התרחש אחד האירועים הזרמטיים ביותר בתולדות העם היהודי. מלחמה שתיקרא גם בספרות חז"ל בשם "מלחמת בן כוזיבא"¹.

מלחמה זו המוכרת יותר בשם מרד בר כוכבא נחשבת לביטוי האחרון של מרדנות יהודית אנטי רומית כוללת. היא מתרחשת זמן לא רב לאחר מרד החורבן, המרד בו חרב בית המקדש וארץ ישראל הפכה מארץ של יהודים, לארץ שגרים בה גם יהודים. גם הספרות התלמודית הארץ ישראלית המוקדמת וגם אבות הכנסייה תופסים את שתי המלחמות כשתי מערכות של דרמה גדולה אחת – מאבק איתנים בין העולם היהודי לאימפריה הרומית.

שתי המלחמות, הנתפסות כאמור כשני אירועים בדרמה אחת שונות מאד זו מזו. מלחמת החורבן תועדה בהרחבה ובפירוט רב בחיבוריו של יוסף בן מתתיהו, שהיה עד לחלק מהמאורעות, שותף פעיל לחלקם ונראה שהיה בקיא בהתרחשויות הן בצד היהודי הן בצד הרומי. למרות המחלוקות בין החוקרים על טיב חיבוריו ואמינותם, אין ספק שבלעדיו, ידיעותינו על מלחמת החורבן היו חסרות ולקויות. כך כתב יצחק שלו²: "בלעדיו אין חומה ראשונה ושניה, אין עיר עליונה ותחתית, וגם נאום אלעזר בן יאיר הנקרא באזני נערי העולים מצדה – גם הוא לא היה".

שונה לחלוטין הוא המצב לגבי מלחמת בר כוכבא שתועדה בחיבור היסטורי אחד ויחיד - 'היסטוריה של רומא' של קסיוס דיו, היסטוריון שנוולד כ- 25 שנה לאחר תום המלחמה, והותיר בידינו כעמוד וחצי בלבד, ואף זאת רק כתקציר של נזיר מימי הביניים. ספרות חז"ל העוסקת במלחמה זו היא אפולוגטית ומגמתית ונראה שקשה להפיק ממנה מידע הסטורי אמין.

המידע הלקוי והחלקי הביא לכך שאפילו את שמו של מפקד המרד לא הכרנו. השם המוכר הוא בר כוכבא, אך עלינו לזכור כי זהו מדרש שם ולא שמו של האיש. לשמו של האיש נקשרו כתרים שונים. מצד אחד כתר חיובי, "דרך כוכב מיעקב" שעל שמו נקרא 'בר כוכבא'. מצד שני כתר שלילי, המדבר על האכזבה ועל כל שכיזב והכזיב ולכן נקרא 'בר כוזיבא'. רק מציאתם של האגרות שכתב או שנכתבו בשמו, גילתה לנו את שמו 'שמעון בן כוסבה'.

הניגוד הבולט בין מלחמת החורבן למלחמת בר כוכבא בא לידי ביטוי במספר תחומים :

1. סיבת המלחמה

מלחמת החורבן התפתחה ללא כל תכנון. שורה של תהליכים - פוליטיים, חברתיים, אתניים - דתיים ותיאולוגיים הובילו אחד לזה שאחריו ללא שליטה ותכנון. מלחמת בר כוכבא, לעומת זאת, הינה תגובה

¹ . סדר עולם רבה פרק ל'

² . שלו י', יוספוס

ישירה של היהודים להחלטת הקיסר לבנות קולוניה רומית פגנית על שמו, במקום חורבותיה של ירושלים היהודית.³

2. הסכמה או מחלוקת לאומית

מלחמת החורבן התאפיינה במחלוקות לאומיות חריפות, עד כדי מלחמת אזרחים של ממש. מחלוקות אלה ליוו את המלחמה מראשיתה ועד סופה. חכמי ישראל אף תלו במריבות פנימיות אלה את סיבת החורבן "בית שני חרב מפני שנאת חנם"⁴. מלחמת בן כוסבה ביטאה הסכמה לאומית רחבה ונדירה לאורך רוב, אם לא כל, שלביה. הדבר בא לידי ביטוי אפילו בספרות ההלכה. כך למשל הרמב"ם המתאר את דמותו של המשיח העתידי כתואם לדמותו ופועלו של בן כוסבה.

3. מנהיגות

מלחמת החורבן חסרה מנהיגות לאומית מוסכמת. ההנהגה הכוהנית ניסתה לבלום כנראה את המלחמה בראשיתה, תוך שהיא מסתייעת בראשי בית הלל. אך לאחר זמן אלה הצטרפו לבית הפרושי הקנאי בית שמאי ותמכו במלחמה נגד רומא. מנהיגים אזוריים ומקומיים הובילו קבוצות נפרדות בחלקי ארץ שונים לתקופות קצובות. אפילו המערכה הסופית והמכרעת על ירושלים התנהלה תוך חילוקי דעות ומאבקים מנהיגותיים. מלחמת בן כוסבה, לעומת זאת, קרויה על שם האישיות, שעמדה בראש המערכת הלוגיסטית והצבאית, וזכתה לתואר 'נשיא'⁵. בן כוסבה לא רק הוביל את הצבא, אלא ניהל מדינה – טבע מטבעות, עסק בהחכרת קרקעות וניהל את עניני הדת ביד רמה. אישיות עלומה זו נהנתה משיתוף פעולה מלא מצד רוב החכמים,⁶ ובראשם רבי עקיבה.

4. היערכות למלחמה

במרד החורבן, בשל התגלגלות האירועים ללא שליטה והיעדר מנהיגות לאומית מוסכמת, לא ניתן היה להתכונן כראוי לקראת הלחימה. רק בשלב מאוחר, במסגרת פעילות ממשלת המרד, מונו מפקדים לאזורים השונים שהתרכזו, כדוגמת יוסף בן מתתיהו, בביצור אתרים, בריכוז לוגיסטי של מצרכים לקראת מצור; ובהכשרה מצומצמת של כוחות לוחמים. מלחמת בן כוסבה, לעומת זאת, הוכנה בחשאי, במשך זמן רב ובהתארגנות עממית רחבת היקף. בהתארגנות זו נדון להלן.

³ . דיו קסיוס כתב שזו הסיבה לפרוץ המלחמה. במשך שנים רבות טענו כי הקמת איליה קפיטולינה היתה תוצאה של המרד ולא הסיבה. בשנים האחרונות בעקבות חפירות ארכאולוגיות אותן מובילה שלומית וקסלר - בדולח עולה כי הקמתה של איליה קפיטולינה קדמה למלחמת בן כוסבה, עובדה שתומכת ומאששת את דבריו של דיו קסיוס.

⁴ . בבלי, יומא, דף ט' ע"ב

⁵ . להלן נעסוק במשמעות המושג והתואר

⁶ . לדעת הרמב"ם כל חכמי ישראל תמכו בבן כוסבה. "ודימו הוא וכל חכמי דורו שהוא מלך המשיח". הלכות מלכים פרק י"א הלכה ג'

היערכות למלחמה

הזכרנו אם כן שאחד ההבדלים בין מרד החורבן למלחמת בן כוסבה היתה ההיערכות למלחמה. ננסה לעמוד על מאפייני ההכנה למלחמה כפי שעולים מתוך המקורות.

כדי שמרד עממי יוכל להצליח כנגד צבא סדיר ומאורגן צריכים להתקיים ולשלב מספר גורמים. בין הגורמים הנדרשים:

1. גיוס אנשים המחוייבים לרעיון ולאידאולוגיה ומוכנים למסור את נפשם במלחמה,
2. גיוס נשק ואמצעי לחימה עבור אותם הלוחמים,
3. גיוס העורף האזרחי לסיוע לכוחות הלוחמים. רק שותפות פעילה של האוכלוסיה האזרחית יכולה להביא להצלחת ההתקוממות העממית.

כדי לנסות ולהבין את אירועי מלחמת בן כוסבה נבדוק את הגורמים המצויינים ביחס למלחמת בן כוסבה.

גיוס אנשים

בן כוסבה הבין את החשיבות של ההתנדבות למשימה, וביקש לארגן לעצמו צבא מתנדבים. המוכנים למסור את נפשם במלחמה כנגד האויב. לצורך גיוס מתנדבים כאלה ובחירת המתאימים והראויים מביניהם ראה בן כוסבה צורך לקיים סדרת מבחני כניסה. ואכן, המקורות התלמודיים מספרים לנו על מבחני הכניסה שנערכו למבקשים להצטרף לצבא המתנדבים.

תיאור מבחני הכניסה לצבאו של בן כוסבה מופיע בשני מקומות בספרות חז"ל⁷.

א"ר יוחנן שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות והיה שם בן כוזבה והיה לו מאתים אלף מטיפי אצבע. שלחו חכמים ואמרו לו עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין אמר להן וכי היאך איפשר לבדקן. אמרו לו כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהיה נכתב באיסרטיא שלך היו לו מאתים אלף כך ומאתים אלף כך.

מהתיאור עולה כי בן כוסבה בחר במבחן בו נדרש כל אחד מהמתגייסים לעבור מבחן גופני כלשהו. דעתם של חכמים לא היתה נוחה, והם באו אליו בטענה: עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין? מכאן משמע שהמבחן היה כרוך בפגיעה בגוף. בעקבות זאת, הציעו חכמי ישראל מבחן אחר. בן כוסבה קיבל את דעתם, שינה את המבחן, ובסוף התיאור עולה כי גייס באמצעות מבחנים אלה ארבע מאות אלף לוחמים⁸.

עולה אם כן, כי היו שני מבחנים. המבחן הראשון נבחר ובוצע על ידי בן כוסבה עצמו. כשפנו חכמים והתלוננו על הפגיעה הגופנית בלוחמים ("עושה את ישראל בעלי מומין") שינה בן כוסבה את המבחן וקיבל את מה שהציעו לו. אך מה בדיוק היה המבחן הראשון? מה היתה הפגיעה הגופנית שבעטיה היה צורך לשנות אותו? עיון בתיאור התלמודי מעלה שאלות נוספות. מדוע בכלל קיבל בן כוסבה את דעת חכמים? שהרי בספרות המחקר הוא מתואר כבעל גוף, מפקד מוצלח, הרחוק מעולמם של חכמים. ובכלל, כיצד יכולים חכמים, היושבים ספונים בעולם התורה, להציע מבחן לגיוס מתנדבים לצבא? מה הם מבינים בצבאיות ובלחימה? ונוסף על כל אלה נראה שהמבחן שהציעו (ואותו קיבל בן כוסבה), הוא דמיוני לחלוטין. שהרי

⁷. ירושלמי תענית פרק ד הלכה ה' ובמקבילה באיכה רבה פרשה ב'

⁸. לא כאן המקום לעסוק בסוגיית המספרים בספרות חז"ל. המספר נראה אגדי ולא מציאותי. למרות זאת, מדובר בתהליך מיון של אלפי לוחמים באמצעות שני מבחנים שונים.

בארץ ישראל מעולם לא צמחו ארזים, וכיצד יכול להיות שהיו אלפי לוחמים שנבחנו במבחן הדורש מהם לעקור עץ ארז תוך כדי רכיבה על סוס ?

שאלות אלה הביאו את החוקרים והפרשנים השונים לתת הסבר סימלי ומטאפורי למבחנים אלה, והוציאו את המבחן מתחום הריאליה והמעשה אל עולם הדימויים והפרשנות. כך ניסו ללמוד ממבחנים אלה כיצד יש להתייחס לגיוס בחורי ישיבה לצבא, מה היחס והקשר בין עולם התורה לכוח צבאי ומלחמה ועוד.

נסיון להבין את עולם הריאליה והמעשה של מבחנים אלה, ולא רק להישאר בתחום הסמליות המטאפורית, הביאו אותנו להציע פירוש שונה שיכול לשפוך אור חדש על מבחני הכניסה לצבאו של בר כוסבה, ולהבנה טובה יותר של האירועים שהתרחשו באותה תקופה.

המבחן הראשון – מבחן האצבע

“והיה שם בן כוזבה והיה לו מאתים אלף מטיפי אצבע” (ירושלמי תענית פרק ד' הלכה ה')

מטיפי אצבע - ביטוי יוצא דופן שאין לו מקבילה בכל ספרות חז"ל. הדבר הביא לכך שכל ספרות ההלכה והפרשנות מצד אחד, וספרות המחקר מצד שני צעדו בעקבות פרשני התלמוד הירושלמי, שכן לא נמצאה מקבילה נוספת שעל פיה ניתן היה לבאר את הכתוב. וכך כתב פירוש 'קרבת העדה'⁹: **“מטיפי אצבע = קטועי אצבע שהיו נבדקים ע"י כך אם הם אבירי לב שיחתכו אצבע בשניהם”**. פירוש נוסף המסביר את המונח מופיע בפירוש 'פני משה'¹⁰: **“מטיפי אצבע. קצוצי אצבע בשיניים שלהם ובזקן אם המה בעלי כח וגבורה ואבירי לב”**. תיאור דרמטי ואקזוטי של מבחן נאמנות וכבוד. הדרמטיזציה של מבחן זה, שבו נבחן אומץ ליבם של הלוחמים על ידי קטיעת אצבע בשיניהם הביאה לסברות שונות ביחס לאיזו אצבע נדרשו הלוחמים לקטוע. היו שסברו שמדובר באצבע¹¹ היו שסברו שמדובר באגודל, והיו שהציעו כי קטעו את הזרת¹².

אם נעמיד את עצמנו במקומו של בן כוסבה, המנהיג והמצביא, נבין כי הוא מעונין בלוחמים מחוייבים, בעלי אומץ, המוכנים למסור את נפשם למען המטרה. אז מה ההגיון במבחן כזה? האם לא הבין בעצמו שהוא פוגע בלוחמיו, ובמקום לקבל לוחמים טובים, הוא יקבל לוחמים בעלי מומים, בעלי יכולת מוגבלת? כיצד יוכל קטוע אגודל לירות בקשת, אם אכן מדובר באגודל? כיצד יוכל קטוע אצבע לאחוז בחרב?

שאלה נוספת שעולה בהקשר זה היא היכן נמצא רבי עקיבא, מורו ורבו של בן כוסבה מדוע אינו מגיב למבחן של בן כוסבה? שתיקת המקורות בענין דעתו של רבי עקיבא היא מדהימה. היינו מצפים שכמי שהוביל את דרכו של בן כוסבה והינחה אותו, יהיה לו מה לומר בענין, להגיב על הפגיעה הגופנית באנשים. מדוע איננו שומעים מה יש לו לומר? האם היתה דעתו נוחה מקטיעת אצבעותיהם של הלוחמים? האם הוא לא סבר שזה עושה אותם בעלי מומים?

שאלות רבות ללא תשובה. נראה אם כן, שכמו שהמבחן השני הוא דמיוני ולא הגיוני, ויש לפרשו אחרת מאשר הפירוש המילולי הפשוט, כפי שנראה להלן, כך גם לגבי המבחן הראשון.

⁹. רבי דוד ב"ר נפתלי הירש פרנקל נולד בברלין בשנת תס"ז (1707). בעיקר נודע בזכות פירושו הגדול על הירושלמי על סדר מועד, נשים וחלק מנזיקין. נפטר בשנת תקכ"ב (1762).

¹⁰. הרב משה ב"ר שמעון מרגלית נולד סביב שנת ת"ע (1710). קיימת מסורת שהיה רבו של הגר"א בילדותו. פירוש זה נחשב אחד הפירושים החשובים והיסודיים על הירושלמי נפטר בברודי בשנת תקמ"א (1781).

¹¹. כמו פרשני התלמוד הירושלמי שהוצגו לעיל

¹². מכון שיטים, ארכיון החגים הקיבוצי בחומר שפורסם ל"ג בעומר באתר האינטרנט של המכון. אולי נסיון ללמוד מהיאקוזה היפנית על מבחני כבוד ונאמנות באמצעות קטיעת הזרת.

נראה שהדרך להבנת המבחן נעוצה בפרשנות המושג "מטיפי אצבע". כאמור, במאות השנים האחרונות הובן המושג כביטוי לקטיעת אצבע. אך בדיקה זהירה של כל כתבי היד של המקורות התלמודיים בהם מופיע תיאור מבחן זה מגלה כי בכולם כתוב "מטיפי אצבע" - "לא קטועי אצבע" או "קצוצי אצבע"¹³. חז"ל הכירו את המושג "קטוע" או "קצוץ" והשתמשו בו במקומות שונים. מדוע אם כן לא השתמשו כאן, בתיאור המבחן של בן כוסבה במילים אלה, אם זו היתה מטרת המבחן? ואולי, פשוט, לא זו היתה כוונת המבחן ולא זה היה המבחן.

המונח "אצבע" בספרות חז"ל

כאשר קוראים בקריאה ראשונה את המבחן של בן כוסבה עולה הרושם כי הביטוי המדובר מתייחס לאצבעות כף היד. אך עיון בספרות חז"ל מגלה כי ישנה משמעות נוספת בהם השתמשו במילה "אצבע". כך למשל בביטוי המקובל: לא כל האצבעות שוות. רבים נוהגים להשתמש בביטוי זה, כאשר רוצים לתאר מצב נתון בו בני אדם שונים זה מזה באופיים, בטבעם ובדברים נוספים, ומשתמשים בדוגמה של אצבעות כף היד. יש כאלו שאף טורחים לפשוט כף ידם ולהראות הלכה למעשה, שכך זה ממש באצבעות של כל אדם ואדם. אולם כאשר מתחקים אחרי המקור בו נאמר הפתגם, מגלים כי בכלל לא מדובר על אצבעות כף היד. הרקע להיווצרותו של פתגם זה, הינו דיון בתלמוד הבבלי¹⁴, בעניין של אדם הנושא גרושה או אלמנה. בהקשר הזה הועלתה המלצה לגבר, שאם אין לו יכולת מינית טובה במיוחד, מוטב לו שימנע מלשאת אשה אלמנה או גרושה. המלצה מוזרה זו נומקה בטעם מעשי מעניין: "לפי שאין כל האצבעות שוות" ורש"י מפרש על אתר כדלהלן: "אבר התשמיש, שלא יהא תשמיש זה טוב לה כראשון, ותזלזל בו"¹⁵. אם כן 'אצבעות' - אין הכוונה לאצבעות הידיים, אלא להבדלים בין איברי המין שבין גבר לגבר, וליכולת המינית השונה.

דוגמה נוספת ניתן להציע למילותיו האחרונות של רבי יהודה הנשיא לפני מותו, שזקף עשר אצבעות ואמר "ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה"¹⁶. רבי אליעזר זוסמן סופר¹⁷ בספרו ילקוט אליעזר הסביר מילים אלה כך¹⁸: "הביטוי המיוחד 'אצבע קטנה' מוסב על אבר הברית, כמו שאמרו 'שאיין כל האצבעות שוות', וכמו שאמרו 'אבר קטן יש באדם'¹⁹ - ואפילו בזה לא נהנה כלום אלא השתמש לשם שמים".

¹³ . בחלק מהדפוסים השתמשו במילה 'קטועי אצבע' או 'קצוצי אצבע', אך הדבר לא מופיע בכתבי היד, ונראה כי המדפיסים "תיקנו" את הטקסט לפי הפירוש שהכירו ממפרשי הירושלמי.

¹⁴ . בבלי פסחים ק"ב ע"ב ובמקבילות

¹⁵ . בבלי נידה ס"ו ע"א

¹⁶ . בבלי כתובות ק"ד ע"א

¹⁷ . רבי אליעזר זוסמן סופר (תקפ"ח-תרס"ג), מגדולי רבני הונגריה. נימול על ברכי ה"חתם סופר" ואף זכה ללמוד אצלו זמן קצר בשנותיו האחרונות. לאחר פטירת החתם סופר המשיך ללמוד אצל בנו ה"כתב סופר" ולאחר מכן היה גם תלמיד המובהק של המהר"ם שיק. מחבר ספרים רבים, נודע בעיקר בספריו "ילקוט אליעזר", "המקנה" ו"עט סופר".

¹⁸ . ילקוט אליעזר, ערך צדיקים, ל"ג

¹⁹ . בבלי סנהדרין ק"ז ע"א

אך לא רק פרשנים מאוחרים השתמשו במונח זה. כבר רבי נתן מרומי בעל ה"ערוך"²⁰ בהתייחסו למונח "אצבע" בספרות חז"ל כתב: "לפי שאין כל האצבעות שוות – פירוש אבר של איש". ובמקום אחר "אצבע - אבר ההולדה"²¹.

נראה אם כן להציע שגם במבחן של בן כוסבה יש להבין את המונח 'אצבע' לא כפשוטו, אלא בהתייחסות לאיבר הברית. הדבר מתבהר עוד יותר מעיון במילה השניה 'מטיפי'. הטפת דם ברית היא פעולה ידועה הקשורה לברית מילה. בדיונים הלכתיים רבים עולה כי במידה והאדם כבר נימול, למשל נולד כשהוא מהול, או גר שמל ולא טבל ולכן בעצם לא עלתה לו המילה, צריך לבצע טקס נוסף במקום ברית המילה הרגילה. טקס זה הוא 'הטפת דם ברית'. אם אכן במבחן של בן כוסבה 'אצבע' הוא איבר הברית, הרי 'מטיפי אצבע' אלה הם כנראה אנשים שביצעו הטפת דם ברית. מיהם אותם אנשים ומדוע שיצטרכו להטיף דם ברית? הרי חייליו של בן כוסבה היו כולם יהודים, ומן הסתם נימולו בהיותם בני שמונה ימים?

יציאת מצרים – ערלים ונימולים

אנו יודעים כי תורת הגאולה של רבי עקיבא היא שעומדת בבסיס מנהיגותו של בן כוסבה. תורת גאולה זו רואה כמרכיב חשוב את סיפור יציאת מצרים. כך כתב הרב בני לאו בספרו 'חכמים'.

רבי עקיבא חידש בעולם היהודי את הלאומיות כמרכיב בזהות הדתית. אי אפשר להמליך את ה' למלך בעולם ללא דאגה ליציאת ישראל מבית עבדים – מצרים או מלכות רשעה אחרת.²²

יציאת מצרים היא הבסיס לתפיסת "עם ישראל – יסוד כסא ה' בעולם". ההתייחסות ליציאת מצרים כבסיס לתורת הגאולה באה לידי ביטוי במספר סוגיות הלכתיות. כך למשל במחלוקת רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא לגבי סוף זמן אכילת קרבן פסח²³. נראה כי סיפור יציאת מצרים כמודל וכבסיס להתנהגות הנדרשת מעם ישראל בתקופתו היא יסוד חשוב בתורת הגאולה של רבי עקיבא.

נראה אם כן שעלינו לקרוא שוב את סיפור יציאת מצרים לאור תורת הגאולה של רבי עקיבא. כאשר בודקים את סיפור יציאת מצרים על פי התורה אנו מגלים פסוק הקובע מי רשאי ויכול להשתתף בגאולה זו, מי רשאי ויכול להשתתף בסעודת הפסח.

וכך כתוב בספר שמות לגבי חוקת הפסח שיש לקיים לאורך הדורות²⁴.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח: כָּל בֶּן נֶכֶד, לֹא יֹאכַל בוֹ: וְכֹל עֶבֶד אִישׁ, מִקְנַת כֶּסֶף וּמִלֶּתֶה אֹתוֹ, אִזּוֹ יֹאכַל בוֹ: תּוֹשֵׁב וְשֹׁכֵר, לֹא יֹאכַל בוֹ: כִּבְרִית אֶחָד יֹאכַל, לֹא תוֹצִיא מִן הַבַּיִת מִן הַבֶּשֶׂר חוּצָה; וְעֶצֶם, לֹא תִשְׁבְּרוּ בוֹ: כָּל עַדַּת יִשְׂרָאֵל, יַעֲשׂוּ אֹתוֹ: וְכִי יִגֹּר אֶתְךָ גֵר, וְעָשָׂה פֶסַח לְה', הַמּוֹל לוֹ כָּל זָכָר וְאִזּוֹ

²⁰ . ספר הערוך הוא מילון שנכתב במאה ה-11 בידי רבי נתן מרומי, ובו מפורשות מילים קשות בתלמודים ובמדרשים
²¹ . ספר הערוך הודפס לראשונה במאה ה-15, ודפוס נוסף בונציה רצ"א. למהדורה מוגהת עיין: חנוך יהודה קאהוט,

ערוך השלם, וויען, תרל"ח
²² . **חכמים** 2007, עמ' 327

²³ . שם, עמ' 256 - 258

²⁴ . שמות פרק י"ב: מג - מט

יִקְרַב לְעֵשְׁתוֹ, וְהָיָה כְּאֹזְרָה הָאָרֶץ; וְכָל עָרְלִי, לֹא יֵאָכֵל בּוֹ : תּוֹרַת אַחַת, יְהִיָּה

לְאֹזְרָה, וְלִגְר, הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם

עולה בבירור כי מצוות המילה היא רעיון מרכזי הקשור לגאולת הפסח. רק נימול רשאי ויכול להשתתף בגאולה. אך בין פסוקי חוקת הפסח המחייבים שרק נימולים יוכלו להשתתף מופיע פסוק מעט חריג: תוֹשֵׁב וְשֹׁכֵר לֹא יֵאָכֵל-בּוֹ: מדוע צריך לומר בפירוש שתושב ושכיר לא יאכלו? במיוחד, לאחר ריבוי הפעמים שבהם מודגש כי חובת ההשתתפות מתאפשרת רק בנימולים. מה רוצה התורה להוסיף בפסוק זה?
המדרש שכדרכו מנסה להשלים את התמונה אומר כך:

"ורבי עקיבא - האי תושב ושכיר מאי עביד ליה? לאתויי גר שמל ולא טבל, וקטן שנולד כשהוא מהול, וקסבר צריך להטיף ממנו דם ברית"²⁵. תרגום: ורבי עקיבא כיצד יסביר את תוספת הפסוק "תושב ושכיר...?" "רבי עקיבא סובר שהתורה רוצה להדגיש כי גר שמל ולא טבל, וקטן שנולד מהול (=מקרים שבהם המילה לא הושלמה בצורה מלאה), צריך להטיף דם ברית.

עולה מכאן שמי שמילתו אינה שלמה צריך להטיף דם ברית. בספרות חז"ל ובעקבותיה בספרות ההלכה מצויינים שני מקרים הנדונים ככאלה שאינם מילה שלמה ולכן צריך להטיף דם ברית – קטן שנולד מהול וגר שנתגייר והוא מהול או שעוד לא טבל.

עיון במקורות חז"ל מגלה כי בתקופה מסוימת בהסטוריה, רשימת מטיפי דם הברית, שצריכים להטיף דם במקום לעשות ברית מילה גדלה וכוללת שלושה מקרים ולא רק שניים כפי שציינו קודם. כך לדוגמה בירושלמי: "המשוך, והנולד מהול, והמל עד שלא נתגייר - צריך להטיף ממנו דם ברית"²⁶. לרשימת שני המקרים המופיעים בדרך כלל בספרות חז"ל ובעקבותיה בספרות ההלכה מצטרף אדם נוסף – "המשוך".

המשוך – המשוכים

טקס ברית המילה כולל את הסרת הערלה. מעשה זה משאיר סימן הנראה לעין. היו תקופות בהם יהודים ביקשו להסתיר את יהדותם, ולכן משכו מחדש את עור הערלה וכיסו מחדש את איבר הברית. אנשים אלה נקראים במקורות חז"ל בשם "המשוכים" – אלה שמשכו את עור הערלה כדי להסוות את יהדותם.

מעשה זה גרר בעקבותיו דיון הלכתי. מה קורה במקרה ש'משוך', שכיסה את איבר הברית כדי להסתיר את יהדותו, מבקש לחזור חזרה לחיק היהדות ולהכריז מחדש על יהדותו. האם עליו לקיים טקס ברית מילה מחדש או שעליו לנקוט בדרך פעולה אחרת שהרי הוא נימול, שכן עשה כבר ברית מילה.

המחלוקת היא בין חכמים לרבי יהודה: "המשוך צריך שימול, ר' יהודה אומר משוך לא ימול מפני שהוא מסוכן"²⁷, וכן "המשוך לא ימול שלא יבוא לידי סכנה דברי רבי יהודה"²⁸. הטיעון שמעלים חכמים כדי לחזק את דעתם שהמשוך צריך לימול הוא "אמרו לו הרבה מלו בימי בן כוזבא והיו לו בנים ולא מתו". נראה כי הרקע עליו מתפתח הדיון קשור לימי בן כוסבה. ניתן להניח כי בעקבות גזירת המילה של אדריאנוס בחרו יהודים רבים למשוך את ערלתם כדי שלא יראו ויזהו שהם יהודים. סביר להניח כי מדובר באנשים בוגרים,

²⁵. ילקוט שמעוני תורה פרשת בא רמז ר"ב

²⁶. ירושלמי, יבמות, פרק ח', הלכה א' ובמקבילות

²⁷. תוספתא, מסכת שבת, פרק טו הלכה ט

²⁸. ירושלמי שבת פרק י"ט

שנימולו בהיותם בני שמונה ימים, וכאשר בגרו החליטו כי אינם רוצים שיזהו אותם כיהודים. ניתן אולי אפילו להציע שמדובר בעיקר בבחורים צעירים, שכן, על רקע היחס לרומאים, שאותו מבטא גם רבי יהודה באמירתו "מה נאים מעשיהם של אומה זו", הם רוצים לחבור לרומאים ולא להיראות ולהתבלט כיהודים. מענין שהביטוי במקורות הוא "הרבה מל" כלומר מדובר בתופעה המונית של חזרת 'משוכים' לחיק היהדות ולכן נוצר הצורך לדון בענין ההלכתי על המעשה אותו הם צריכים לעשות – ברית מילה מחדש (דעת חכמים) או רק הטפת דם ברית (דעת רבי יהודה).

משיכת הערלה נחשבת הפרת ברית אברהם. "ת"ש: את בריתי הפר, לרבות את המשוך!"²⁹. זו הסיבה בגללה צריך לעשות מעשה מחודש, להדגיש את הקשר לברית אברהם. מי שלא עושה מעשה אינו נחשב כנימול וממילא לא יכול להשתתף ביציאת מצרים ובסעודת הזבח הנלווית אליה. למרות המחלוקת הקיימת מה צריכה להיות הפעולה אותה יש לעשות כדי לחזור לחיק היהדות, על פי חכמים מילה מחודשת, על פי רבי יהודה הטפת דם ברית, נראה שמסקנת הירושלמי היא שיש להטיף דם ברית.

**המשוך לא ימול שלא יבא לידי סכנה דברי רבי יודה. אמר לו רבי יוסי הרבה משוכין
היה בימי בן כוזבא וכולן מלו וחיו והולידו בנים ובנות. המשוך והנולד מהול והמל עד
שלא נתגייר צריך להטיף ממנו דם ברית³⁰.**

לאור הדיון לעיל נראה כי ניתן להציע את השיחזור ההסטורי הבא. בעקבות גזירת המילה של אדריאנוס, בשנת 126 לספירה, יהודים רבים שרצו לחבור אל העולם הרומאי, משכו את ערלתם כדי שלא יזוהו כיהודים. הדבר בולט במיוחד כאשר הולכים לבית המרחץ, שאז כולם עירומים. ולכן, נראה שמי שבחר להתחבר לתרבות רומא, "מה נאים של אומה זו, בנו מרחצאות...". משך את ערלתו. הדבר כנראה היה תופעה עממית רחבה.

כאשר בן כוסבה התחיל את ההכנות למרד, שכפי שנראה נמשכו זמן רב, הוא לא היה מוכן לקבל לצבאו כאלה שהפרו את הברית. בגאולת מצרים, וביצירת יסוד כסא ה' בעולם, כתורת רבי עקיבא רבו, אין מקום למי שאינו נימול ולמי שמפר ברית. לכן, מגייס בן כוסבה לצבאו רק כאלה שהם מטיפי אצבע. רק כאלה שמוכנים לעשות מעשה כדי להדגיש את חיבורם לברית אברהם, ולזכות להיות שותפים ליציאת מצרים של אותו הדור.

זו כנראה הסיבה בגללה רבי עקיבא אינו אומר דבר לבן כוסבה, שכן זו דעתו ההלכתית³¹, ומה יש לו להלין כאשר תלמידו פועל בהתאם לדעתו ההלכתית. חכמים לעומת זאת אינם סבורים כך. לשיטתם "המול ימול אפי' מאה פעם". ממילא הטפת דם ברית היא פגיעה בגוף, ופגיעה בגוף היא 'עשיית בעלי מומין'.

בן כוסבה, היהודי המנהיג המוביל את גאולת ישראל, רגיש לדעת חכמים. הוא איננו מבטל את דעתם ודוחה אותה, אלא שואל אותם, מה אתם מציעים, כיצד ניתן לבדוק מי ראוי ויכול להשתתף בגאולת ישראל. מי ראוי להיות מגוייס לצבא ולצאת למלחמה על חירות ישראל³². רעיון החירות באותם הימים מתחבר לעיסוק בתורה. "ואומר: 'הלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות'. אל

²⁹. בבלי יבמות דף עב עמוד א

³⁰. ירושלמי יבמות פרק ח' הלכה א'

³¹. בהמשך נדון באפשרות שבשלב זה רבי עקיבא כבר לא היה בחיים ולכן הוא איננו משתתף בדיון ההלכתי על מבחני הכניסה לצבאו של בן כוסבה.

³². בסדרות המטבעות מטביעתו של בן כוסבה אנו מוציאים את הכיתוב "לחירות ישראל" במקביל למטבעות עליהם הכיתוב "גאולת ישראל".

תקרא חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה"³³. במקום אחר ינהלו חכמים דיון על משמעותה של החירות, ולדעת רבי יהודה "מהו חרות, ר' יהודה ור' ירמיה ורבנן, ר' יהודה אומר אל תקרי חרות אלא חירות מן גליות"³⁴. ניתן אם כן להניח שבן כוסבה המבקש לגייס את לוחמיו אינו מעוניין רק בגבורתם הגופנית אלא בעיקר במוטיבציה שלהם, ובמידת זכאותם לשותפות בתהליך הגאולה.

בן כוסבה מבין שרוח האנשים חשובה לא פחות, ואולי אפילו יותר, מאשר העניין הגופני. "לא הטנק ינצח אלא האדם" – נכתב על קיר חדר האוכל בנירים במלחמת העצמאות המודרנית של עם ישראל.

חכמים, הבינו היטב את גישתו של בן כוסבה, הרצון למצוא את המתאימים ביותר להשתתף בתהליך הגאולה, ולכן הציעו לו מבחן אחר. גם את המבחן הזה ('עוקרי ארזים') לא ניתן למקם בעולם הריאליה הפשוטה. שהרי הם הציעו לגייס לוחמים שיכולים לעקור עץ ארז תוך כדי רכיבה על סוס. בידוע הוא שבארץ ישראל לא גדלו ארזים. בודאי לא במספר אותו מונים חז"ל כמספרם של אלה שגוייסו בצורה זו לצבאו של בן כוסבה. דבר זה יצריך עיון במבחן השני והבנתו מחוץ לתחום הריאליה המעשית, אלא כמבחן בעל משמעות סימלית.

נראה אם כן, כי בן כוסבה היה מנהיג צבאי שפעל ברוח חכמים ועל פי הנהגתם. הוא פועל להשגת חירות, גאולת מצרים של דורו – חירות מן הגלויות. בגאולה זו יכולים להשתתף רק נימולים, ולכן הוא מבקש מכולם מחויבות לברית אברהם, כולל הטפת דם ברית למשוכים. לאחר שחכמים העירו לו הוא מקבל את דעתם, ואז הרבה משוכים נימולים, ובן כוסבה מאמץ מבחן אחר לגיוס לצבאו.

במקום אחר אעסוק גם במבחן השני המופיע בספרות חז"ל מבחן 'עוקרי הארזים' ונראה כי גם אותו אין להבין כפשוטו.

³³. משנה, אבות פרק ו', משנה ב'. פרק ו' הוא הפרק הנקרא קנין תורה והאמירות שמופיעות בו מתייחסות ללימוד תורה ושמירה המצוות

³⁴. שמות רבה פרשת כי תשא פרשה מא